

Strövtåg i minnet

Om sjukvård och läkare i äldre tider

av Einar Sundqvist, Edebäck

Vi äldre tycker ofta om att göra strövtåg i minnet, leva i det förflutna och därvid göra jämförelser mellan förr och nu inom olika områden, där människor har sin livsföring.

Jag har valt ett ämne, som mycket kommer på tal, nämligen sjukdomar och sjukvård och givetvis kommer mestadels läkarna in i bilden. Mitt intresse kommer här att huvudsakligen ägnas åt förhållandena inom Uddeholms vidsträckta provinsialläkaredistrikt och till stor del innehålla en personskildring som åsyftar provinsialläkaren Yngve Sahlén.

Hans namn har gått till hävderna i bygden vida omkring i min hemtrakt, ja en stor del av Värmland kan gott komma med. Än idag är hans namn på mångas läppar, fast många år har svunnit hän, sedan han slutade som läkare. Måhända är det befogat att rädsla från glömska, så långt det nu går, hans egenskaper som människa och verksamhet som läkare, och ävensom något om sjukvården i gamla tider.

Doktor Sahléns distrikt omfattade N. Råda, Gustav Adolf, Ekshärad och en del av Sunnemo, inom vilka socknar Uddeholms bolag hade stora domäner. Han blev då också bruksläkare eller bolagsläkare.

I »Uddeholms historia» framhåller författaren, att läkarfrågan alltid varit av stor betydelse i bruksbygden. Man får i nämnda bok reda på det patriarkotiska styrelsesättet bolagsledningen utövade över bolagets anställda men även över utomstående inom »furstendömet Uddeholm». Det ser ut, som om bolagsledningen verkade som en slags medicinalstyrelse, när det gällde sjukvård och tillsättning av läkare.

Disponentens förord betydde tydligen mycket vid val av sådana. Ett mindre sjukhus byggdes 1869 med plats för 10 sängar. Det var begynnelsen till Uddeholms sedermera

sjukstuga. Medicinförrådet förvarades i äldre tid hos en bruksbokhållare vid bolaget. En tid hade bolagsläkaren hand om medicinlådan d.v.s. »apoteket», ett anspråkslöst sådant. Där fanns bl.a. bomolja att smörja stalldrängen med och opodeldok (?) för värk.

Omkring 1860 byggdes ett litet apotek, var nu detta var beläget. Där hade läkaren ett rum. På 1870-talet flyttades apoteket till övre botten i »dagsverksstugan». Först 1891 inrättades ett självständigt apotek. Det här nämnda tilldrog sig före Sahléns tid. En av hans företrädare var doktor Höök, som förut varit läkare i Karlstad och blev distriktsläkare i Älvdals nedre tingslag och tjänstgjorde där på 1870-talet.

Vad det nu var, som lockade doktor Sahlén att söka läkartjänsten förmåler inte historien. Kanske det skedde genom bolagsledningens förmedling, eftersom det förut varit fallet vid anställningen av Sahléns företrädare.

Han torde väl ganska snart ha kommit underfund med att det var en stor arbetsbörda som nu väntade honom, ett krävande värv, som kunde ha fått en vekling att taga till flykten. Men den nye provinsialläkaren var en verklig kraftkarl, det fick man snart bli vaarse. I hans anställningsvillkor stod det bland annat, att han skulle ha rätt till särskild ersättning av underhavande, som söka hjälp för skada uppkommen genom knivskärning under slagsmål. Här kan man spåra bolagsledningens inblandning vid tillsättningen av läkartjänsten.

Detta skrevs 1898, och orsaken till detta kuriösa kontrakt framgår av Uddeholms historia, där det berättas att »under själva uppbyggnadstiden levdes ett vilt liv vid Hagforsen, och mycket pengar slösades bort på brännvin, som såldes i Torsby vid Rådasjön, varifrån minst 100 kannor uttogs varje lördag och

delades mellan arbetslagen i skogen mellan Risberg och Hagfors. Blodiga slagsmål var inte sällsynta». Men så småningom stabiliserades förhållandena, och i Hagfors uppstod en grupp arbetare av det fredligare och lugnare slaget och flera kom från andra bruk i Uddeholmsområdet.

Det var en naturskön trakt, där Sahlén slog sig ned som läkare. De höga bergen kring Rådasjön, som gott kan tävla med den mångbesjungna Fryken, de ståtliga herrgårdarna och idyllerna däromkring, allt förenar sig till en landskapsbild, vilken med fullaste rätt kan sägas vara en äkta pärla av värmländsk natur.

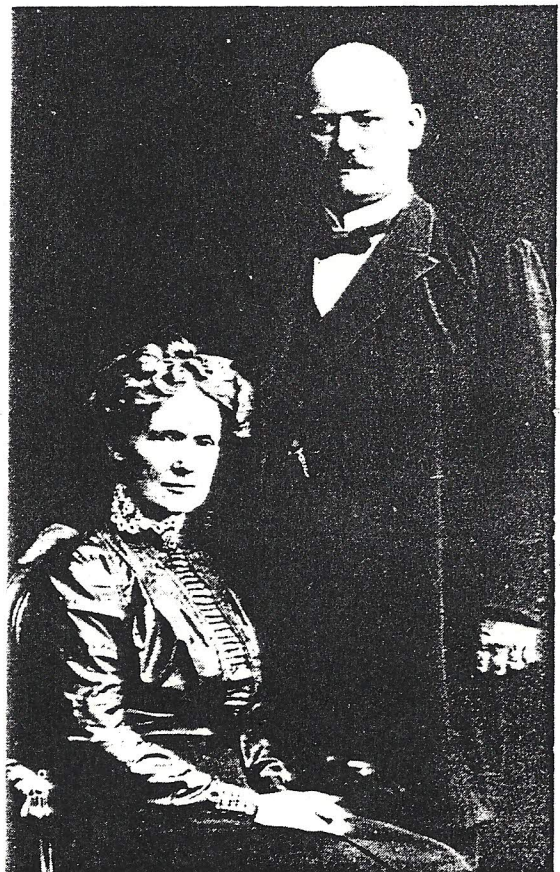
J. W. Palmquists skildring av Rådasjön i sin bok »Det gamla bruket» låter så här: »O, Rådasjö, du fagraste bland Sveriges vatten med dina stränders lugnt lummiga grönska, ur vilken de gamla herrgårdarna skimra fram som solglimtar genom revor i molnen!» Vid denna sjö låg

den stora, prydliga läkarbostaden, så nog kunde en läkare vara nöjd med en sådan bostad.

Sjukstugan låg strax i närheten av läkarbostaden. Doktor Sahlén hade, som jag minns det, sin mottagning i sin bostad. Personalen i sjukstugan utgjordes av två sjuksköterskor, syster Lilly och syster Rut, båda utbildade till diakonissor och därtill kom några biträden av vilka Hilda tjänstgjorde i många år. Ett litet väntrum upptog en del av läkarbostaden.

Mottagningssköterska var inte anställd, åtminstone inte efter vad jag kan minnas, varför upprop med patientens namn ej förekom. Tidsbeställning förekom inte. När den som sökt doktorn var »avverkad» och kom ut, i regel efter en kort stund, klev den in, som ansåg sig vara på tur. Det kunde nog uppstå dispyt ibland om rättvisan i detta system.

Forts. nästa nr.

Dr. Sahlin med fru.

Forts. fr. föreg. nr.

Jag har hört flera vittnesbörd om, hur snäll och omtänksam Sahlin var i vården om sina patienter på sjukstugan. Det är en gåta detta, hur han hade tid att ägna sig åt dem, han var ju under en stor del av dygnet ute på sjukbesök. Han var ju som läkare barn, av sin tid, och ifråga om sjukstugans utrustning i olika avseenden fattades det mycket.

När jag i 14-årsåldern råkade ut för en värta på ett ögonlock och vilken växte oroväckande fort, uppsökte jag Sahlin. Det ärendet var snart expedierat. »Kom med till sjukstugan», mer tror jag inte an sade. Väl ditkommen, ett lipp och vårtan var väck, ett täckt blodflöde uppstod, men jag var botad, utan vidare kommentarer.

När doktorn kom på tal, lät et ofta så här: »Tänk va han a glup (styv, duktig) te dra ut läner.» Det gick blixtnabbt och det gällde att fort hinna peka på den rätta tanden. Bedövning förekom inte på den tiden. »Ja hann int mer än nått å jämt sätt mej ner, förrän han va fram mä tanga», berättade en person.

Doktorsskjutsen skulle över färjan i Sunnemo och färjbonden beklagade sig över sin tandvärk. Doktorn fram med tången ur väskan. »Stå still, gapa» (ett ofta använt »Sahlinord») och borta var tand och värk.

Det var ytterst klen bevänt med dåtidens tandvård. Någon enstaka s.k. tandläkare, ofta en klåpare i yrket fanns väl kanske. Tandvärken sökte man bota, om möjligt med lus, pipolja, tanddroppar, ännvin, allt som bedövningsmedel, särskilt det sistnämnda. Effektivast var tandutdragning. Hur många tänder männe Sahlin hade på sitt »samvete» under de många åren som läkare. Även jag var ett av de många offren för bedövningsfri tandutdragning. En stor »jäxel» åkte ut med fart.

I en av sina tidningsartiklars betitlade Bruksminnen berättade Valdemar Thörne något om sjukvården i gamla Hagfors, bl.a. om »tandvården.» »Dr. Sahlin hade mottagning på Blinkenberg en gång i veckan. Vad jag framförallt minns av de mottagningarna är doktors tandbrytningar. Tandvärk var mycket vanligare förr än nu,

Strövtåg i minnet

Om sjukvård och läkare i äldre tider

av Einar Sundqvist, Edebäck

inte minst hos oss dåtida brukspojkar. Och jag minns så väl hurusom Sahlin tog oss pojkar, vi kunde vara 4, 5 och 6 i stöten på en gång. Vi vrålade och skrek, och efter vägen hem kunde det nästan ha blivit slagsmål mellan oss, ty alla ville vara etta, eller på Hagfors-språk uttryckt »varst» i att ha den största tanden och på mig gjorde det »varst» ont.

En provisialläkare förde en hård kamp mot sjukdomar, vars orsaker kunde vara bristande hygien, fattigdom, okunnighet och stundom också rädsla för läkarbesök och sjukhus. Skogsarbetare skadades ofta i sitt hårda arbete. Allmänt förekommande var reumatisk värk, särskilt hos kvinnor, som vintertid stod vid en isvak och tvättade kläder.

Många fall av blindtarms- och lunginflammation inträffade, oftast med dödlig utgång. Stressjukdomar torde inte ha varit så vanliga, folk förde en lugnare tillvaro på den tiden. Hjärtinfarkt var ett okänt begrepp, åtminstone till namnet. Man hörde talas om fall av »hjärtslag» och »slaganfall». Nutidens digerdöd trafikolyckorna var en okänd företeelse.

Då läkarhjälp behövdes vid förlösnigar, var Sahlin alltid redo att snabbt resa ut till ett hem, där sådant fall inträffat. Det berättade en person, som

varit tjänsteflicka i hans hem. Kusken Johan bodde ett bra stycke från läkarbostaden, och lokaltelefon därifrån till honom fanns inte, och då måste någon av tjänstefolket springa till honom på doktors kommando fortast möjligt, ibland nått och jämt klädd.

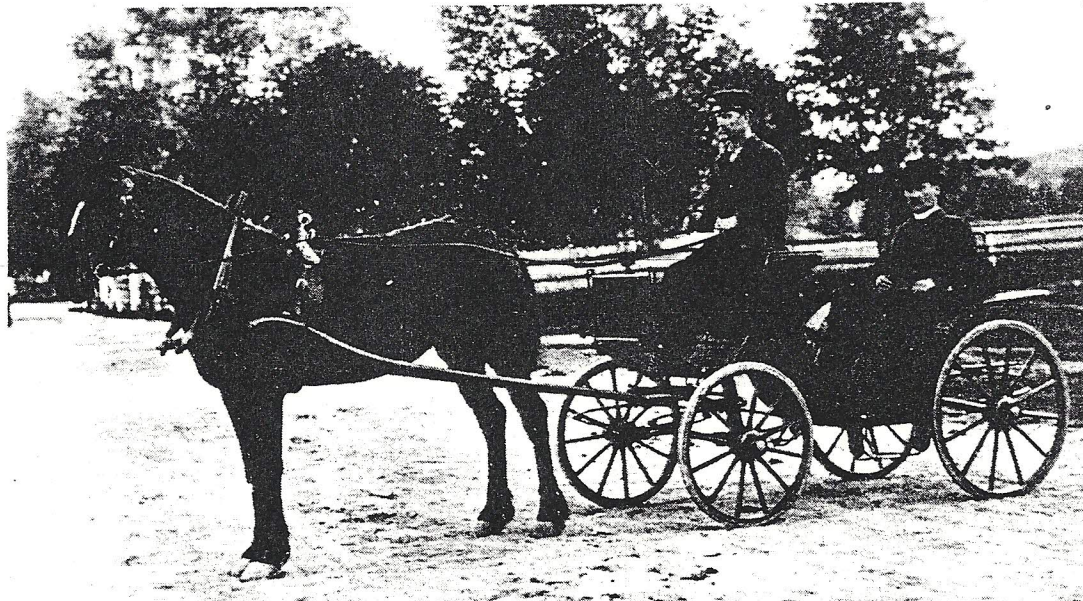
Barnsjukdomarna kikhosta, difteri (som väl också drabbade äldre), scharlakansfeber, mässlingen, engelska sjukan, drabbade många hem, den sistnämnda, de fattiga, undernärda barnens plågor. - I min barndom hörde jag mycket talas om den kanske mest fruktade av sjukdomar, lungtuberkulosen, lungsoten, som härjade svårt i våra byder. Ofta var det unga människor, som föll offer för denna farsot, vars orsaker till en del nog var bristande hygien, undernäring, trånga, dåliga bostäder, ibland också i vanvård. Många sjuka sökte i det längsta dölja sin sjukdom, när de märkte de friskas rädsla för nedsmittning. Skräcken hos den, som trodde sig bära sjukdomen, kunde leda till självmord.

Vilhelm Moberg skildrade i sin bok »Berättelsen ur min levnad», tuberkulosens härjningar i hans hemtrakt i Småland, målade och gripande skildringar: »Vid 1900-talets början var lungsoten ungdö-

mens sjukdom, och den va alltid dödlig. Vi hade aldrig hört talas om någon lungsjuk som hade fått hälsan igen. Sjukdomen kunde räcka i flera år, men det fanns bara ett slut på den. En lungsiktig undveks av andra människor. Den sjuke var skydd och drabbades av en ytterligare plåga genom uttrycken för omgivningarnas självbevarelsedrift.» Författaren gick och inbillade sig, att även han blivit angripen av sjukdomen, och det blev för honom ett långvarigt själsligt lidande.

Många av Sahlins hembesök gällde de lungsotssmittade hemmen. En lungsjuk kom till doktorn och kanske fick höra det bittraste, svåraste av ord: »Försent», det blev remiss till Arvika sanatorium, för många ett dödens väntrum. Doktor Elliot ansågs vara skicklig i att spåra upp tuberkulos på ett tidigt stadium. - Dr. Sahlin besökte en lungsjuk flicka, för vilken medlemmarna i hennes familj hade en panisk förskräckelse. Doktorn såg, att flickan led av detta, och då sade han till de andra: »Flickan är inte smittofarlig, ni kan lugnt sköta om henne, och till bevis för vad jag säger, skall ni få se.» Han gick fram till hennes bädd och kysste henne rakt på munnen. Vilket barmhärtighetsverk!

Dispensärsköterskan syster Hanna, av många i tacksam minne bevarad, en stor robust kvinna, kavat och med ett varmt hjärta, gjorde en stor insats i bekämpandet av tuberkulosen.

Ett ståtligt, vackert ekipage, fotograferat i doktors och kuskens yngre dagar. Kanske förestår ett sjukbesök eller återkomsten från ett sådant. Fotografiet torde vara ganska unikt.

Forts. nästa nr.

